

Anoniem, Kruisafneming, omstreeks 1460-70

Het openingskoor van de *Johannes* verwijst niet naar de komende lijdensweg zoals in de *Matthäus*, maar naar zijn koningschap: Jezus als de Messias, verlosser van de mensheid.

In de *Johannes-Passion* ligt de nadruk op de aanhouding, berechting en executie van Jezus. Hij wordt gekruisigd te midden van het spottende volk en rouwende volgelingen. Het is een verhandeling over goed en kwaad; niet voor niets komt het woord *Wahrheit* in het *Evangelie van Johannes* 55 keer voor, bij de *Matthäus* slechts vijf keer.

Bij *Johannes* is Jezus een handelend, charismatisch persoon. Hij weet wat er gaat gebeuren – er wordt voortdurend gerefereerd aan oudtestamentische teksten waarin alles voorspeld wordt – en hij laat het ook gebeuren, doordrongen van zijn taak om de mensheid te verlossen. Op de vraag ‘Wie zoekt u?’ ‘Jezus van Nazareth’ volgt direct reactie: ‘Ik ben het’. Daar is geen Judaskus voor nodig, zoals bij *Matthäus*. In de *Matthäus* voltrekt zich een noodlotsdrama met de nadruk op menselijkheid en lijden. Jezus is profeet en leraar maar kent emoties als angst, pijn en twijfel waardoor wij ons met hem kunnen identificeren. Hoogtepunten uit de *Matthäus* zijn natuurlijk het koraal *O Haupt voll Blut und Wunden* en de aria’s *Erbarme Dich* en *Aus Liebe*: momenten van eeuwigheid in een paar minuten. De vraag om ontferming, de

empathie: uit alles spreekt warmte en emotie.

Het grote recitatief in de *Matthäus* dat de dood van Jezus beschrijft, is het meest aangrijpende van het werk. Jezus wordt in diepste eenzaamheid door God verlaten om ons voor eenzaamheid te behoeden.

Bevrijding van de mensheid

De Jezus van de *Johannes-Passion* kent geen innerlijke conflicten. Zelfs in de aria *Es ist vollbracht* is het lijden afwezig en is de boodschap: mijn taak is voltooid. Wonderlijk genoeg versterkt die afstandelijkheid ook de dramatische kracht. Bij de *Johannes* is de cruciale scène door Bach ook echt in het midden geplaatst. Het koraal *Durch dein Gefängnis, Gottes Sohn* bepaalt het omslagpunt van het verhaal. Pilatus wil Jezus wel vrijlaten maar kan het niet. Hij trekt zich terug en het vervolg is onafwendbaar. Daardoor is niet de dood van Jezus het dramatisch hoogtepunt, maar het menselijk handelen dat daartoe leidt. En niet Jezus, maar de mensheid wordt vrijgelaten.

De *Matthäus-Passion* vraagt om twee koren en twee orkesten waardoor er een monumentaal vraag-en-antwoordspel ontstaat. De koralen zijn wat eenvoudiger en maken meezingen makkelijker dan bij de *Johannes* (Denk aan de *Meezing-Matthäus*). Daarentegen was de *Johannes* oorspronkelijk heel klein bezet: slechts vier zangers waren nodig om te schakelen tussen solo- en koorzang. In korte, felle koortjes – de zogenaamde *turbæ* (meervoud van het woord *turba* dat menigte betekent, SdG) – geeft Bach uitdrukking aan de haat van het volk, de huichelachtigheid van de schriftgeleerden en de laksheid van de soldaten.

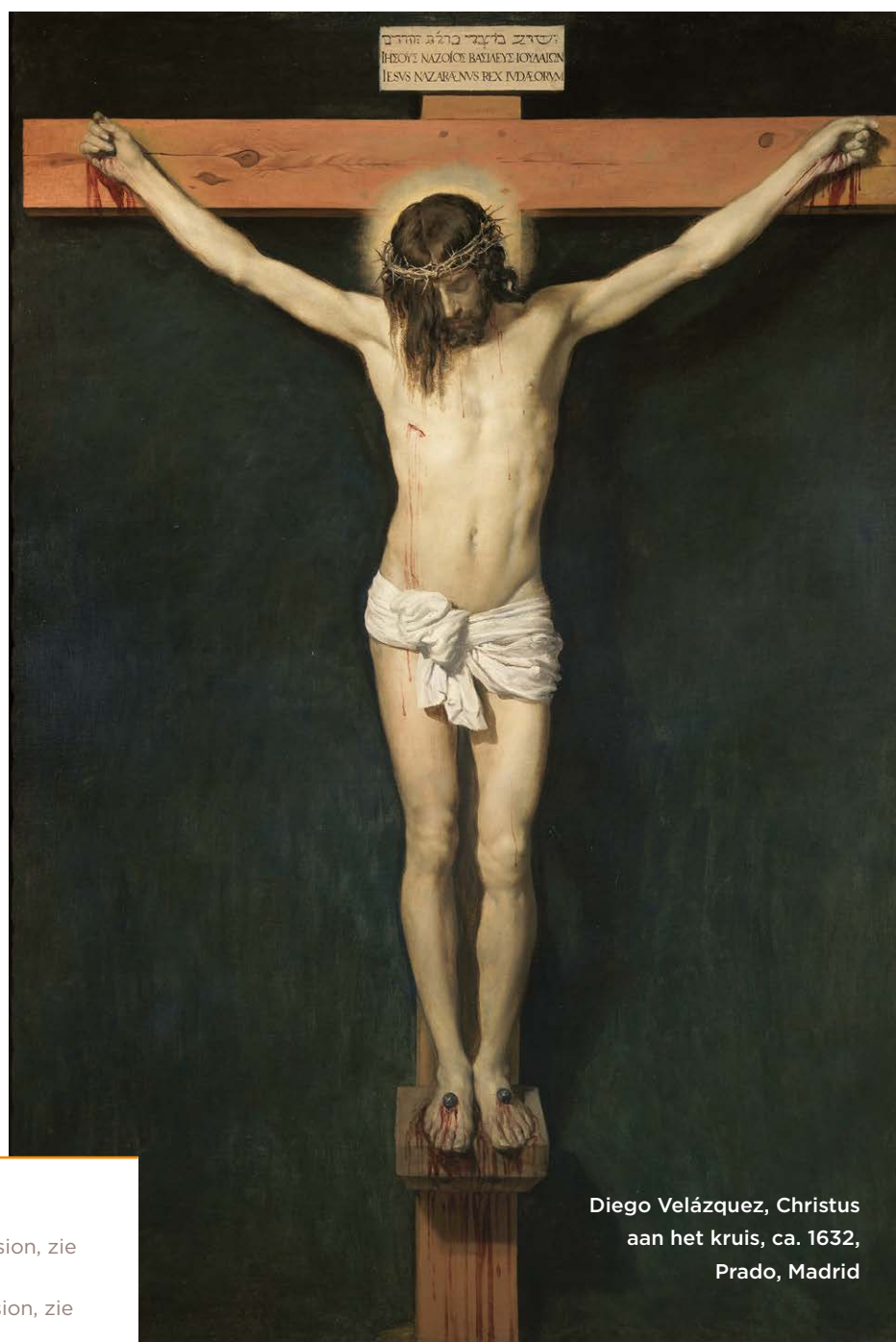
Stemmig einde

De slotkoren van beide passies staan in dezelfde toonsoort c- mineur; de toonsoort van lieflijkheid en verdriet. Een stemmig einde, in de *Matthäus-Passion* met *Wir setzen uns mit Tränen nieder* en in de *Johannes-Passion* met *Ruht wohl*. Maar de *Johannes* heeft nog een hoopgevend staartje met het intieme koraal *Ach Herr, lass dein lieb Engelein*. Het biedt de luisteraar een moment van reflectie op de eigen dood en het hierna-maals, waardoor het zelfs voor een atheïst niet moeilijk is even een beetje gelovig te worden. Wat dan weer mooi aansluit bij Bachs intentie: ‘De laatste doelstelling van alle muziek moet niets anders zijn dan de eer van God en verstrooiing van het hart. Waar dat niet in acht wordt genomen, daar bestaat eigenlijk geen echte muziek.’ ●

De kracht van Bach

Van de passies die Johann Sebastian Bach schreef zijn alleen de *Johannes-* en de *Matthäus-Passion* bewaard gebleven. De *Johannes* is de oudste en werd voor het eerst uitgevoerd in 1724. Drie jaar later volgde de *Matthäus*. Wat is het verschil tussen deze beroemde passies?

tekst **Sanne de Graaf**
afbeeldingen **Wikimedia Commons**

Diego Velázquez, Christus aan het kruis, ca. 1632, Prado, Madrid

CONCERTTIP

Concert:
Bachs Johannes-Passion, zie pag. 64
Bachs Matthäus-Passion, zie pag. 66

‘M’ Moge god ons hoeden, kinderen. Het is alsof we bij de opera of het theater zitten’, verzuchtte een kerkganger. En dat terwijl Bach bij zijn aanstelling in 1723 als cantor van de Thomaskirche in Leipzig nadrukkelijk in zijn contract had staan dat zijn muziek ‘tot devotie moest uitnodigen en niet opera-achtig’ mocht zijn. In Leipzig was een passieuitvoering sinds 1721 gewoonte geworden tijdens de kerkdienst op goede vrijdag. In de ‘stille week’ voor Pasen – van oudsher een tijd van vasten, inkeer en bezinning – werd de passie uitgevoerd in een eredienst met liederen, gebeden een preek. Vandaag de dag houden wij in plaats van die preek een koffiepauze.

Van de passies die J.S. Bach schreef zijn alleen de *Johannes-* en de *Matthäus-Passion* bewaard gebleven. De *Johannes* is de oudste en werd voor het eerst uitgevoerd in 1724, de *Matthäus* volgde drie jaar later.

Meester in klankuitbeelding

SDG (Soli Deo Gloria - Aan God de Eer), zo ondertekende Bach veel van zijn partituren. Hij zag zichzelf in de eerste plaats als dienaar van God, daarna als componist en musicus. En een componist was vooral een kundig vakman. Pas in de negentiende eeuw ontstaat de term ‘genie’, zoals wij die nu aan Bach toekennen. Geen componist voor of na hem heeft in zijn werk immers zo’n subliem evenwicht tussen gevoel en verstand laten zien: zijn vakmanschap gaat nog steeds ieders analytisch verstand te boven.

Hij was een meester in klankuitbeelding van tekst: bij *bitterlich* klinkt een wrang akkoord, *Wasserwogen* (watergolven) en *Regenbogen* worden vloeiende lijnen, de *Schlange* kronkelt daadwerkelijk. In *Von den Stricken meiner Sünden* raken de hobo’s verstrikt in elkaars melodielijnen, tranen druppelen als staccato strijkersnootjes. Deze lijst is eindeloos. En die klankuitbeelding geeft zijn passiemuziek iets opera-achtigs. Nu is *Soli Deo Gloria* is niet meer zo wijdverbreid als in Bachs tijd, want Nederland ontkerkelijk in rap tempo. Maar in de week voor Pasen stromen de kerken vol. We gaan massaal naar Bach – en dan vooral naar de *Matthäus-Passion* – luisteren, politici en Bekende Nederlanders voorop. Drie uur lang harde kerkbanken, slecht zicht, galmende akoestiek en één toilet voor vijfhonderd man nemen we voor lief.

Vermeend antisemitisme

Waarom de *Matthäus*-traditie zo groot is en de *Johannes* minder, is lastig te zeggen. Tradities zijn niet altijd logisch verklaarbaar.

Navolger van Jheronimus Bosch, Christus voor Pilates, ca. 1520, Princeton University Art Museum

Eén reden is het vermeende antisemitisme: bij Johannes wordt veelvuldig gesproken over *Die Juden* en niet in gunstige zin. Nu is er al decennia discussie over de bijdrage van het *Nieuwe Testament* aan het antisemitisme in Europa. Voor dit artikel is het een te groot theologisch onderwerp, maar feit is dat ook volgens Mattheus het Joodse volk schuldig is aan de dood van Jezus; hij kiest alleen zijn woorden anders. Johannes van antisemitisme betichten is te kort door de bocht, maar was begrijpelijk in het na-oorlogse Nederland. Wat eenmaal traditie is, biedt structuur en houvast in het leven en wil men behouden. Want traditie is herhaling en herhaling is prettig: een lied wordt immers leuker als je het vaker hoort. We willen het jaarlijkse *Erbarme Dich* en *Aus Liebe* niet missen! Toch veranderen en verdwijnen tradities langzaam, maar er komen altijd nieuwe voor in de plaats. Denk aan de roetveegpiet of *Meezing-Matthäus*. En er is dus geen enkele reden waarom de *Johannes* niet net zo populair zou kunnen worden.

Karakter van Jezus

De *Johannes* is feller, dramatischer, minstens zo indrukwekkend en aanmerkelijk korter. Beide passies vertellen het lijdensverhaal van Jezus en omvatten de laatste drie dagen van zijn leven. Maar de *Matthäus* begint bij het Laatste Avondmaal en de *Johannes* bij de gevangenneming van Jezus. De *Matthäus-Passion* is al een uur bezig als we op het punt zijn beland waar de *Johannes* begint.

Het grootste verschil tussen de evangelies ligt in het karakter van Jezus. Waar de *Matthäus* begint met een gezamenlijk weeklagen: *Kommt, ihr Töchter, helft mir klagen*, klinkt bij de *Johannes* een krachtige aanroep: *Herr, Herr, Herr!*